

O. L. Bazhenov

**Modern vision of the origin of man and human society
in Ukrainian historiography**

In the article in the historiographical plan, modern achievements of Ukrainian scientists of paleontologists, anthropologists, archeologists, historians SP are considered and analyzed. Szeged, V.M. Gladilina, S.M. Ryzhova, V.M. Stepanchuk, O.S. Sytnik, V.P. Chabay, Zh.M. Matveishina, S.P. Karmazinenko, L.L. Zaliznyaka, G.V. Indichenko, P.S. Shidlovsky and other researchers in the issue of the beginning of the settlement of the territory of Ukraine by people of primitive society. Analyzed important scientific discoveries of the ancient sites of primitive people in smt. Medzybozh, Letychiv district, Khmelnytsky region, mid-Paleolithic locations in the south of Cherkasy region and in the north of Kirovohrad region, Zaskelnoy VI (Kolosovskaya), which near Belogorsk in the Crimea and others were discovered and investigated since the beginning of the 21st century. It was found out that the result of these discoveries was the specification of the time of appearance of primitive people in the territory of Ukraine from more than a million years and up to 300 thousand years depending on the region, as well as discussions about the problem of migration and its routes from Western and Central Europe to the East via Ukraine and vice versa. The article substantiates the significant progress and achievements of Russian scientists in the study of the problems that have been set, which make it possible to clarify and expand our knowledge on the history of the origin of man and human society in Ukraine.

Key words: *Ukraine, the history of primitive society, historiography, research, anthropogenesis, the beginning of the settlement of Ukraine, the parking of primitive people, migration, ways of settling.*

Отримано: 26.11.2017

УДК 323

Ю. О. Лебедева

**ФАЛЬСИФІКУВАННЯ ЗМІСТУ УКРАЇНОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ДЕРЖАВНИЦЬКОГО СПРЯМУВАННЯ ТА ЇХНЕ ЗГОРТАННЯ
В УМОВАХ НАСТУПАЮЧОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ
НАПРИКІНЦІ 20-х рр. ХХ ст.**

У статті послідовно розглянуто занепад українознавчих досліджень, в тому числі державницького спрямування. Доведено, що робота українських науковців з приходом радянської влади все більше ускладнювалася. Розпочинаючи кінцем 20-х р. ХХ ст. щораз більших розмірів набирала боротьба з «українським буржуазним націоналізмом», котра була проголошена головним завданням усіх науководослідних установ та кафедр. Державотворчі дослідження не мали змоги належним чином розвиватися, оскільки вони не вписувалися в офіційну радянську ідеологію та суперечили лінії комуністичної партії про розбудову союзної держави та її політики інтернаціоналізації суспільного життя, підсилення асиміляційних процесів.

Згортання політики українізації супроводжувалось згортанням українознавства аж до його повної заборони. За таких умов цей напрям досліджень міг розвиватися лише за межами УСРР – на західноукраїнських землях та в діаспорі.

Ключові слова: *українознавство, радянська ідеологія, політика українізації, Михайло Грушевський, державотворчі дослідження.*

1920-1930-ті рр. пов'язані із затуханням Української революції, насадженням більшовицького тоталітарного режиму на території Наддніпрянської України, проголошенням тут Соціалістичної Радянської Республіки. Натомість західноукраїнські землі – Галичина, Західна Волинь, Буковина, Ізмаїльщина, Закарпаття – опинилися під владою Польщі, Румунії та Чехо-Словаччини. Усе це мало жахливі наслідки не лише для історичної науки, але й для українознавства в цілому. І все ж одна з особливостей українознавчих досліджень у зазначений період полягала в тому, що їх автори намагалися зберегти пам'ять про національно-визвольний і державницький рух, про події Української революції. Якраз цю пам'ять прагнули знищити окупаційні режими. Влада хотіла послабити інтерес історії українського народу, зокрема, його національно-визвольних змагань.

Як відомо, під впливом Української революції і державотворчих процесів 1917-1921 рр. формувалися центри українознавства як на материковій Україні, так і в еміграції. Помітно підвищувалась роль зарубіжних наукових осередків у збереженні і примноженні національних традицій української історіографії [1, с.134].

І все ж основним полем українознавчих досліджень у цей час ще залишалася територія радянської України. Однак втягування УСРР до СРСР поставило під сумнів доцільність продовження українознавчих досліджень саме державницького спрямування, а тому ідеологічне табу торкнулося насамперед українознавства, його кадрів і наукових осередків, які своїми дослідженнями надавали моральну підтримку національному руху за збереження власної держави. Ось чому значна частина дослідників, викладачів та учителів, які стояли на національно-демократичних позиціях, піддавалися переслідуванню, репресіям або були змушені емігрувати. Як зазначає академік П. Кононенко, «... комуно-більшовицька імперія наклала на сферу етнонаціонального самопізнання жорстоке табу. Прагнення пізнати свою коліску і своє дитинство піддавалося осуду, дискредитації, сміливці, які торували цей шлях, ішли на заслання, а то й фізично знищувалися як вороги народу» [2, с.11].

Відомо, що в період встановлення більшовицького режиму на території України, М. Грушевський знаходився в еміграції у Відні, де займався заснуванням Українського соціологічного інституту. Цей інститут задумувався як майбутній центр української соціології, без якої важко уявити розвиток модерного українознавства, історичної науки і подальших досліджень історії державності. Підтвердженням цих слів було видання М. Грушевським у 1921 р. книги «Початки громадянства. Генетична соціологія», яка декларувала «концепцію української національної держави як республіки з безкласовим соціальним ладом» [3, с.266]. Сам історик не втрачав надії на повернення в Україну з метою продовження своєї праці

над багатотомною «Історією України-Руси». Тим більше, що радянська влада декларувала національні права своїм громадянам, розвиток української освіти і науки, свободу творчості.

Українська делегація, яка брала участь у Ризьких переговорах (1921 р.) передала Грушевському запрошення повернутися до України. Вчений погодився на переговори з головою Раднаркому УСРР Х. Раковським, за результатом яких на початку 1924 р. він разом із сім'єю повернувся на батьківщину. Як з'ясувалося пізніше, метою радянського керівництва було «а) вилучення М. Грушевського з табору української еміграції, підрив наукового осередку в діаспорі зсередини; б) прискорення переходу національної інтелігенції на бік радянської влади; в) використання авторитету вченого у справі зміни керівництва ВУАН» [3, с.266]. Повертаючись в Україну, вчений виношував задуми щодо створення єдиного координаційного центру українознавства, окремого інституту української історичної науки, планував згуртувати навколо нього представників різних течій, напрямів та наукових шкіл для проведення ґрунтовних наукових історичних розвідок.

У 1924 р. М. Грушевського було заочно обрано академіком ВУАН. Невдовзі після приїзду до м. Києва навколо нього створилася нова школа дослідників різних напрямів історії, культури, літератури українського народу, були започатковані нові академічні інституції: М. Грушевський очолив академічну кафедру історії українського народу; заснував науково-дослідницьку кафедру історії України (НДКІУ); відрегулював відносини із науковим зарубіжним світом. Окрім цього, передбачалося організувати ряд академічних комісій ВУАН з історії Києва, Правобережної, Полудневої, Західної і Лівобережної України, історії козаччини, комітету для описування українських стародруків. Таким чином, вчений за невеликий проміжок часу об'єднав навколо своїх 18 історичних установ більше 100 науковців. У рамках зазначених історичних установ продовжила формуватися київська історична школа Грушевського, ядром якої були співробітники та аспіранти Науково-дослідної кафедри історії України. Аналіз дослідницької тематики кафедри дає підстави стверджувати, що важливе місце в ній відводилося питанням історії української державності.

Серед пріоритетів науково-організаційної діяльності М. Грушевського – розвиток видавничої діяльності під егідою ВУАН. Було засновано науковий історичний журнал «Україна», видання «Первісне громадянство та його пережитки на Україні», «За сто літ». Саме в журналі «Україна» побачили світ основні праці науковця після повернення на Україну. «Це десятки ґрунтовних статей, оглядів, рецензій, повідомлень, некрологів» [4, с.14], які продовжували нести в собі державницьку спрямованість наукових інтересів Грушевського і благотворно впливати на все українознавство. За його редакцією вийшли збірники «Київ та його околиця» (1926), «Чернігів та північне Лівобережжя» (1928), «Київський збірник з історії, археології, побуту та мистецтва» (1931), «Український архів», «Український археографічний збірник» (1926-1930), «Історично-

географічний збірник», «Наукові записки історично-філологічного відділу ВУАН» (1924-1929), «Науковий збірник» та ін.

Повернення М. Грушевського з еміграції і долучення до активної дослідницької роботи давало можливість продовжувати дослідження з історії української державності, але цей процес зіштовхнувся з марксистською історіографією, під вивіскою якої більшовицький режим розгорнув наступ на так звану буржуазно-націоналістичну науку та її державницьку течію. Найсуттєвішим показником політики радянської влади у сфері науки був її загальний поділ на марксистську і буржуазну, вороже ставлення до західної історіографії, відмова тогочасним вченим, науковим історичним інституціям, історичним журналам та часописам в об'єктивності досліджень на засадах традиційної методології. Для народжуваної радянської історіографії характерною була відмова від національної спрямованості і державницької проблематики, орієнтація на так званий партійно-класовий підхід. Учених примушували виконувати замовні дослідження на ґрунті ідеології комунізму, історичного матеріалізму, але в умовах потужного спротиву радянському режиму, особливо з боку українського селянства, влада маневрувала, вдавала до так званої політики «коренізації», яка на теренах УСРР отримала назву політики українізації. Ця політика давала шанс для розвитку й українознавства, однак вона не була щирою. Факти засвідчують, що в ході реалізації цієї політики більшовики не відмовилися від своєї мети, не припиняли репресій, у т.ч. і супроти істориків, мовознавців, літературознавців, правознавців та ін. Курс на ідеологізацію науки, партійний контроль за її установами та тематикою досліджень, тотальна цензура – все це вкрай негативно відбивалося на розвитку студій з історії української державності. Якраз тому 20-30-ті рр. ХХ ст. вписали найдраматичніші та найскладніші сторінки в політичну та інтелектуальну історію України. Саме в ці роки створювалася політична та економічна система країни, формувалося її ідеологічне «обличчя», яке протягом наступних десятиріч обумовлювали сутність України та мільйонів її громадян, а разом з цим й долю українознавства.

З 1920-х р. історична наука втрачає свої природні функції, розпочинається «очищення» наукових праць від національної спрямованості, від небажаних для режиму фактів, суджень, тобто повне спотворення української історії, тотальна руйнація національних традицій та докорінне нищення історичної пам'яті. Це зумовлювалося прагненням комуністичного режиму встановити загальну монополію своєї ідеології, надати ідеологічного змісту політиці «українізації», вихолостити національний зміст з українознавства.

На першому етапі наступу сталінізму проти потенційної опозиції в Україні його основною мішенню стала стара українська інтелігенція, а також видатні діячі культури й науки. На фоні масових репресій, а відтак голодоморів чітко вирізнялися каральні акції проти української інтелігенції, включаючи судові процеси і над істориками, апогеєм яких стало «розстріляне відродження».

Сигналом до згорання українізації і переходу до тактики нищення українознавства став одіозний судовий процес 1929-1930 рр., коли в належності до таємної націоналістичної організації під назвою «Спілка визволення України» (СВУ) було звинувачено 45 видатних учених, письменників та інших представників інтелігенції, включаючи Сергія Єфремова, Осипа Гермайзе, Михайла Слабченка та ін. «Виявлена» організація звинувачувалася в антирадянській діяльності, підтримці іноземних держав, у прагненні від'єднати Україну від СРСР, підбурюванні селян проти колективізації тощо. Весь судовий процес був використаний для створення обстановки страху, недовіри та невпевненості, утверджуючи широкий наступ на інтелектуальну еліту України.

Як наслідок однією з перших установ, що зазнала нищівного удару з боку комуністичного режиму, була Всеукраїнська Академія наук. Після процесу СВУ уряд запровадив цензуру на її видання, закрити найактивніші її секції та виключив зі складу «буржуазних націоналістів». М. Грушевського у 1929 р. було обрано академіком Академії наук СРСР, згодом його заарештували як керівника так званого Українського націоналістичного центру, але незабаром звільнили. У 1931 р. було розпущено Історичну секцію ВУАН, самого ж вченого «відрядили» до Москви, а в 1934 р. за загадкових обставин він помер у Кисловодську.

Незважаючи на антиукраїнську спрямованість політики радянського режиму, впродовж 1920-их рр. національно-патріотичним силам вдалося багато зробити для відродження науки, включаючи й українознавство. І. Колесник, наприклад, вважає, що 1920-ті роки – «золота доба» української історичної науки, яка досягла світового рівня, перетворилася на складову національної свідомості та націєтворчого процесу [5, с.64]. Намагаючись засвідчити свою прогресивність, більшовики підтримували розвиток науки, але під пильним ідеологічним контролем. У 1919 р. вони проголосили своїм дітищем, засновану в 1918 р. урядом гетьмана П.Скоропадського, Українську Академію наук. Упродовж подальших десятиліть Академія була розширена новими дослідницькими осередками, трансформована у ВУАН, а відтак у Академію наук УСРР. Формально науковці отримали умовну самостійність для проведення досліджень, опублікування своїх статей та розвідок і підтримання контактів із зарубіжними колегами, якщо їхні дії не являли собою відкритої небезпеки радянській владі, але в реальній практиці діяльність учених перебувала під наглядом правлячого режиму та його спецслужб.

Пошукова робота вчених ВУАН в галузі українознавства зумовила значно ширший обсяг поняття українознавства. Довідник Д. Штогриня, що фіксував академічні видання упродовж 1918-1930 рр., засвідчував, що за цей проміжок часу було видано тисячі українознавчих праць усіма підрозділами Академії, саме це й підготувало ґрунт для створення майбутніх українознавчих енциклопедій. Передумовою успіхів на ниві українознавства стали як політика українізації, так і досягнення республіки на шляху

соціально-економічного та культурно-духовного поступу, підтримка науки і освіти з боку держави [6, с.41].

Хоч більшість талановитих вчених України не належали до комуністичної партії, а деякі навіть відкрито підтримували український націоналістичний рух, радянський уряд не мав іншого вибору, як утворити із них структури Академії наук. У 1929 р. за ініціативою ЦК КП(б)У розпочалася реорганізація історичних осередків ВУАН, завданням якої було підірвати вплив М. Грушевського, послабити роль керованих ним установ в історичній науці.

Великої шкоди українознавству завдало особисте втручання Й. Сталіна у розвиток історичної науки. У 1931 р. він опублікував у журналі «Пролетарская революция» (№6) лист «Про деякі питання історії більшовизму», в якому виклав офіційні погляди не тільки на історію партії більшовиків, але й на весь історичний процес. Вони мали стати аксіомою і не підлягали обговоренню, що остаточно утверджувало партійний диктат щодо історичної науки і догматизм у ній [3, с.286]. До середини 1930-их років комуністичній владі вдалося перетворити ВУАН у знаряддя свого ідеологічного впливу – у філію союзної Академії наук. У лютому 1936 р. ВУАН була перейменована в Академію наук УСРР, а її підпорядкування Раднаркому республіки відбулося ще в 1934 р. Повну підтримку більшовицького уряду отримали Інститут історії партії і Жовтневої революції, Український інститут марксизму-ленінізму, Комуністичний університет ім. Артема, Інститут червоної професури [3, с.285].

Нагадаємо, що першим президентом Української академії наук був видатний учений, українець за походженням Володимир Вернадський. Значних успіхів на ниві українознавства Академія досягла, завдячуючи наполегливим старанням її віце-президента Сергія Єфремова та вченого секретаря Агатангела Кримського. До 1924 р. в Академії нараховувалося 37 членів і близько 400 членів-кореспондентів. Із трьох її секцій – історико-філологічної, фізико-математичної та суспільно-економічної – найактивнішою була історико-філологічна секція, що перебувала під керівництвом М. Грушевського. Знаними членами цієї секції були відомі історики М. Грушевський, Д. Багалій, М. Слабченко, О. Оглобин, О. Гермайзе; літературознавці С. Єфремов та В. Перетц; етнограф А. Лобода; мистецтвознавець О. Новицький і сходознавець А. Кримський. Секція мала власний друкований орган – часопис «Україна», що був істинним виразником українознавчих студій державницького спрямування. У методологічному аспекті більшість співробітників Академії поділяли схему М. Грушевського, були прихильниками державницької школи. Це, у свою чергу, мало велике значення, оскільки наукова діяльність академіків у державній структурі «узаконювала» концепцію самобутності та неперервності українського буття, його державотворчий потенціал [7, с.427].

Ключове місце в історичних дослідженнях ВУАН займали монографічні роботи М.Грушевського, котрий продовжив публікації «Історії української літератури» та «Історії України-Руси». Зокрема,

IX том «Історії України-Руси», приурочений періоду козаччини 1651-1657 рр., побачив світ у двох частинах в 1928 та 1931 роках. Останній (X) том, присвячений подіям 1657-1658 рр., був опублікований у 1937 р. помертню завдяки старанням доньки вченого – К. Грушевської. Цей том вкотре підтвердив належність Грушевського до державницького напрямку української історіографії. Основним концентром дослідження в ньому були повчальні уроки української державності XVII ст., історик подав їх на широкому тлі соціальної історії української нації. Якраз це підкреслював М. Василенко в рецензії на «Історію України-Руси», що була опублікована в часопису «Україна» в 1925 р. [8, с.158]. У названій праці М. Грушевський ґрунтовно розглянув характер та позицію провідної верстви в добу Хмельниччини. Максимальну увагу вчений зосередив на розгляді першопричин, що призвели до втрати української державності. Це було актуальним і для оцінки революційних та державотворчих процесів XX ст., в яких М. Грушевський брав активну участь.

Українознавчі дослідження державницького спрямування властиві і діяльності науково-дослідної кафедри історії України в Києві, створеної в 1924 р., що спричинило її структурний розподіл на секції: соціологічного обґрунтування історії та методології, якою керував О. Гермайзе; соціально-економічної і політичної історії під керівництвом О. Грушевського; історико-культурної з підрозділами матеріальної та духовної культури, головою якої був М. Грушевський. Необхідно зауважити, що вперше було поєднано питання теоретичного і методологічного характеру, зокрема науково-дослідну діяльність з академічною роботою і підготовкою аспірантів. Науково-дослідна робота розгорталася на основі досвіду українознавчих досліджень XVI–XIX ст. з виділенням соціально-економічної проблематики. Плідними дослідниками у цій галузі стали М. Грушевський, О. Грушевський, О. Гермайзе та ін. На протязі п'ятилітньої роботи кафедри (1924-1930) за участю співробітників та аспірантів було опубліковано три томи «Студій з історії України» (1926-1930) та кілька монографій, здебільшого з історії України XVII–XIX ст.

Помітний внесок у розвиток українознавства належить Осипу Гермайзе (1892-1958) співробітнику науково-дослідної кафедри історії України ВУАН, керівнику секції історії України науково-дослідної кафедри марксизму-ленінізму та голові Археографічної комісії ВУАН (1927). Важливою складовою наукової діяльності Гермайзе була його результативна участь у роботі наукових товариств, комісій, гуртків, архівів, бібліотек, часописів. Йому належить авторство таких наукових видань: «Нариси з історії революційного руху в Україні», «Рух декабристів і українство», «З історії господарства в Лівобережній Україні XVIII ст.», «М.П. Драгоманов в українській історіографії» та ін. Історія стосунків запорізьких та донських козаків тривалий час не була об'єктом належної уваги дослідників, і до 1928 року не було висунуто жодної цілісної концепції щодо вказаної проблеми, доки не побачила світ праця

О. Гермайзе «Україна та Дін у XVII ст.» [9], у якій автор здійснив спробу висвітлити взаємовідносини українського та донського козацтва. Після виходу книги в українській історіографії поглибився так званий аспектний метод. Дослідник на основі державницького напрямку української історіографії вивчав період формування козацтва Дону, намагався простежити вплив українського фактора на його зародження. Завдяки науковій розвідці було розширено джерельну базу дослідження зазначеної проблеми, поглиблено вивчення її основних аспектів, а саме участь запорожців та донців у подіях Смути початку XVII ст. і селянських війнах XVII–XVIII ст., у Хотинській війні, міграційні процеси між Запоріжжям та Доном, спільні походи українських і донських козаків XVI–XVII ст. та взаємини між їхніми представниками під час Визвольної війни українського народу середини XVII ст. тощо.

О. Гермайзе в своїх узагальнюючих студіях історіографічного доробку особливу увагу приділив аналізу комплексного розвитку української історичної науки. Вчений підкреслював, що «з Антоновичевих часів закріплюється в нашій історіографії оця нова традиція документалізму» [10, с.30]. Аналізуючи історичні та українознавчі роботи вченого, варто підкреслити їх багатоаспектність, широкий спектр поставлених і розв'язаних проблем історичного, історіографічного та літературознавчого характеру.

Провідник українського державотворення О. Гермайзе наголошував, що марксистській інтелігенції, яка розпочала свою роботу серед неукраїнського та зросійщеного робітництва, українство як практичний інструмент не було потрібне. Тому й не випадково вченого називали і «націонал-фашистом», і «грушев'янцем», а в 1929 р. його репресовано за справою «Спілка Визволення України» і засуджено до 5 років ув'язнення. Після звільнення у 1934 р. О. Гермайзе перебував на засланні, в 1937 отримав новий строк ув'язнення, що у 1944 р. був продовжений. Згодом О. Гермайзе помер у таборі.

Огляд напрацювань з історії української державності вихованців М. Грушевського був би неповним, якщо не згадати останнього десятиріччя діяльності видатного історика. Учнями Київської історичної школи М. Грушевського були: М. Ткаченко, О. Баранович, К. Грушевська, С. Шамрай, В. Юркевич та ін. Усі вони виховувалися у душі національно-державницького бачення української історії з урахуванням новітньої історичної схеми свого учителя. Саме тому «наукові перспективи плеяди талановитих дослідників обірвалися в роки масових репресій за головним звинуваченням – «учень Грушевського» [11, с.365]. Високий рівень фахових здібностей названих учених міг сприяти здійсненню давніх мрій М. Грушевського, а саме: відкриттю двох науководослідницьких інститутів – Історії України та Первіснообщинного суспільства і народної культури. Однак керівництво УСРР докладало максимум зусиль для зриву цих задумів.

Діяльність М. Грушевського та його учнів в умовах політики українізації мала державницьке спрямування. За тематико-хронологічним критерієм дослідження можна поділити на декілька груп:

1) дослідження доісторичних часів (М. Грушевський, К. Грушевська, В. Денисенко), в яких вчені з'ясували організацію первісного суспільства, життя та побуту;

2) дослідження українського середньовіччя (О. Андріяшев, С. Гаєвський) – розвідки щодо колонізації українських земель, формування Київської держави;

3) дослідження нової та новітньої історії України – вивчалися акти з політичної історії козаччини, також з історії Гетьманщини, українсько-московських відносин після 1678 р.

Цей перелік основних напрямів досліджень демонструє втілення у життя державницької традиції вивчення української історії. Відрадно, що цією проблематикою переймалися й аспіранти М. Грушевського. Одним із перших зарахували до новоствореної науково-дослідної кафедри аспіранта Сергія Шамрая – учня і племянника учителя. Він був зацікавлений у вступі до аспірантури: «В науковій роботі мій інтерес скупчився спочатку коло історичної географії та соціальної історії давніх часів. Але в останні часи мою увагу притягувало до себе архівознавство, а також головне, економічне життя України, особливо в часи гетьманщини» [12, арк.6]. Результатом його плідної та надзвичайно ґрунтовної роботи в архівах став захист кандидатської дисертації на тему «Київська козаччина 1855 року», в якій автор детально проаналізував причини та характер селянських повстань. Робота була виконана під безпосереднім керівництвом М. Грушевського та В. Щербини, які пропагували державницькі устремління української історичної науки, що позначилося при її написанні. Невдовзі кандидатську дисертацію було надруковано як монографію. С. Шамрай став третім аспірантом, який успішно захистився під егідою М. Грушевського після його повернення на батьківщину. Після захисту С. Шамрай продовжував працювати над подальшим дослідженням своєї теми аж до самого арешту. У 1938 році його засуджено до 8 років в'язничного трудового табору, а 4 січня 1939 року він помер.

З-поміж інших 20 талановитих представників Київської історичної школи М. Грушевського варто назвати й Віктора Юркевича, який походив з відомого українського роду козацької шляхти. Тому й не випадково, що історія стала його майбутньою спеціальністю, він досліджував історію козаччини. У 1918 р. В. Юркевич вступив на історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира. У 1929 р. успішно захистив кандидатську дисертацію на тему «Еміграція на схід та залюднення Слобожанщини за Б. Хмельницького» і був затверджений науковим співробітником НДКІУ. У 1930 р. вчений очолив Комісію козаччини і козацької доби. Він автор понад 30 наукових праць, у яких розкрив роль державного чинника в історичній долі українського народу. Також В. Юркевич постійно працював у видавництві НДКІУ, редагував і готував до друку наукові праці своїх колег, займався документальною роботою на кафедрі, налагодженням контактів та листуванням з істориками різних регіонів України та зарубіжжя. В історичному

архіві м. Львова зберігаються його листи до К. Студинського щодо пересилки друкованих праць НДКІУ та листи до М. Андрусяка про отримання бібліографічних карток [13].

Відмовившись від публічної критики на адресу М. Грушевського та «грушев'янців», В. Юркевич зазнав переслідувань. У 1934 р. він був звільнений з посади старшого наукового співробітника Історико-археографічного інституту, а також на деякий час ув'язнений як «прихований грушев'янець». Помер у вересні 1939 р.

У структурі ВУАН українознавчі студії державницького спрямування досліджувалися також на кафедрі історії українського права, Комісії з історії західно-руського та українського права при III соціально-економічному відділі за керівництвом М. Василенка. Ключові течії роботи комісії з опрацювання західноруського та українського права ґрунтувалися на вивченні документальних матеріалів з цієї галузі, джерел з історії фінансів і фінансового права Гетьманщини; на детальному аналізі організації адміністративного життя Гетьманщини; документах середньовічного устрою життя в Польщі, Литві, Україні. Ідея роботи кафедри базувалася на вагомому значенні звичаєвого права для території України, що пов'язано з тривалим періодом бездержавності та насадженням чужоземних правових основ.

За короткий час роботи кафедри сформувався по суті новий напрям в українознавстві – історія української держави і права. Українські історики-юристи зосередили безпосередню увагу на дослідженні періоду української державності XVII–XVIII ст. Яскравим представником даного напрямку був Микола Василенко, який народився 2 лютого 1866 р. в с. Єсмань Глухівського повіту Чернігівської губернії в сім'ї дрібного службовця. Так як і М. Грушевський, М. Василенко перебував довгий час на керівних посадах у вищих ешелонах влади і став прихильником державницького трактування історії України. У липні 1920 р. його обрано академіком ВУАН, керівником соціально-економічного відділу, а через рік – президентом академії. У квітні 1924 р. М. Василенка засудили до 10 років позбавлення волі у сфабрикованій НКВС справі «Київського обласного центру дій», згодом вирок переглянуто й наприкінці 1924 р. вченого звільнили. Незважаючи на всі обставини, науковець залишався прихильником ідеї автономної Української держави, що перебуватиме у федеративному зв'язку з Росією. 3 жовтня 1935 р. М. Василенко помер.

За роки своєї наукової діяльності дослідник залишив велику наукову спадщину. Він був автором близько 500 наукових праць. М. Василенко брав активну участь в роботі кафедри історії українського права та опублікував наступні наукові праці з характерним для нього державницьким трактуванням історії України: «Павло Полуботок», «Пам'ятник української правничої літератури XVIII ст.», «Територія України XVII ст.», «Правне положення Чернігівщини за польської доби», «Права, по которм судится малоросійський народ» як джерело державного права України XVIII ст., «Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та

українського права XVII–XVIII вв.», «Конституція Пилипа Орлика» та ін. Остання праця була першою спробою дослідити конституцію як свідчення перемоги старшини над гетьманом. У цілому хронологічні межі наукових досліджень як звичаєвого, так і кодифікованого права обіймали часи Київської Русі, Галицько-Волинської держави, Литовсько-Руського князівства та Козацько-Гетьманської держави. Державно-правова тематика переважала у працях мислителя. Тому з величезної кількості джерельного матеріалу М. Василенко відбирав насамперед той, що відносився до потрібного аспекту. Більшість наукових робіт вченого опиралася на історичну схему М. Грушевського. У своїх дослідженнях М. Василенко першочергову увагу приділяв пошуку та ґрунтовному аналізу історичних джерел і фактів. Учений вперше розпочав вивчення оригінальних пам'яток правової культури українського народу, розглядаючи історію його державності. Науковець був одним із засновників української історико-правової школи. Разом зі своїми учнями він створив школу, успіхи якої на ниві дослідження історії Української держави і права багато в чому і донині залишаються найдосконалішими.

Активно працював у сфері українознавчих державницьких студій у складі Комісії з історії західноруського та українського права і Лев Окіншевич, що вивчав правовий статус державних установ Гетьманщини. Л. Окіншевич (1898–1980) – один із найвидатніших представників історико-юридичної науки на території Радянської України в 30-х рр. XX ст. Після захисту дипломної роботи «Обрання гетьмана на Україні-Гетьманщині» за рекомендацією свого вчителя М. Василенка він пішов працювати науковим співробітником до Комісії. За словами Л. Окіншевича, М. Василенко був людиною «сповненою духовним світлом добра, такту і толерантності» [14, с.12]. Вже у 1928 р. захистив дисертацію на тему «Генеральна (козацька) рада на Україні-Гетьманщині XVII–XVIII ст.» та був переведений на посаду директора видавництва ВУАН. У дисертації молодий вчений охарактеризував Генеральну раду в період Гетьманщини як державну установу. На його думку, походження козацької держави, тобто «козацького панства», було значно старшим за Хмельничину, а сама українська козацька держава з'явилася ще в XVI ст. Описуючи гетьманську державу (1648–1781 рр.), Л. Окіншевич довів: повстання козацького війська під приводом Б. Хмельницького, перемогло, внаслідок чого козацька влада сконцентрувала у своїх руках усі функції управління українською придніпрянською територією, що свідчить про народження Української держави.

Наукове визнання Л. Окіншевичу принесли наукові праці з історії державного права України-Гетьманщини, серед яких: «Центральні установи України-Гетьманщини XVII–XVIII ст.» у 2-х частинах, «Рада старшинська на Гетьманщині», «Генеральна старшина на Лівобережній Україні XVII – XVIII ст.» [15]. Наукові здобутки М. Василенка та Л. Окіншевича було надруковано у «Записках III Відділу» та томах «Праць...» Комісії з історії захід-

норуського та українського права. В часи своєї наукової роботи Окіншевич постійно цікавився питаннями українознавчих державницьких студій, систематично працював над аргументацією свого погляду на історію розвитку державно-правових установ України, а також подав варіанти періодизації історії Української держави та права.

Аналізуючи політику радянської влади щодо згортання українознавства, варто звернути увагу на одне із засідань ВУАН, на якому академіки М. Яворський та М. Слабченко, а також академік Д. Багалій внесли пропозицію – встановити спеціалізацію існуючих кафедр історії України згідно з радянською періодизацією історії. Це новаторство різко звузило поле наукового впливу М. Грушевського, обмеживши XV–XVIII століттями. Окрім цього, було закрито Комісії Лівобережної, Південної України і новітньої історії України. В той же час керівництво ВУАН запланувало при кафедрі Д. Багалія створити Комісію Лівобережжя і Слобожанщини, при кафедрі М. Слабченка – Комісію Полудневої України, а при кафедрі М. Яворського – Комісію історії революційних рухів [16].

Невдовзі на пропозицію президії відділу, до якої входив Д. Багалій, Комісію історичної пісенності М. Грушевського об'єднали з Культурно-історичною комісією і з Кабінетом примітивної культури, а київську науково-дослідну кафедру історії України, яку очолював вчений, ліквідували [16]. Аспірантів М. Грушевського передали Д. Багалію. Саму ж кафедру реорганізували у багатогалузевий Науково-дослідний інститут історії української культури імені Д.І. Багалія. Що стосується долі самого М. Грушевського, то, як було зазначено, його примусово вислали до Москви і поставили під постійний нагляд ДПУ з формальною припискою про «можливість працювати в архівах».

Отже, повернення М. Грушевського на Україну давало шанс для продовження напрацювань та збагачення державницьких традицій Львівської історичної школи у Київській історичній школі. Однак у зв'язку з політикою радянської влади щодо насадження марксистської методології в історичній науці були збережені лише окремі традиції вивчення української історії через призму державницького спрямування, оскільки намагання М. Грушевського та його учнів наштовхнулися на шалений спротив режиму. Переважна більшість прихильників державницького напрямку були репресовані або опинилися в еміграції. І все ж заслуга М. Грушевського в тому, що він не тільки зробив особистий внесок у розвиток наукових досліджень історії України, але й створив свої власні наукові школи, напрацювання і досвід яких мав винятково позитивний вплив на українознавство, знайшов практичне втілення в наукових установах української діаспори.

В умовах проведення політики українізації не тільки в Києві розгорнулася діяльність осередків українознавчих досліджень, а й у Харкові, Одесі, Дніпропетровську, а також у Чернігові та Ніжині. Зокрема, в 1922 р. у Дніпропетровську (тодішньому Катеринославі) було відкрито науково-дослідну кафедру україно-

знавства, до складу якої входили секції історії робітничого та селянського руху та загальної історії. А у 1926 р. названа кафедра поповнилася секціями української історії, історії української літератури та мови [17]. Помітно активізувалася діяльність наукового товариства в Чернігові, яке стало ініціатором заснування українознавчої бібліотеки. До розвитку українознавства як науки доклали свої зусилля етнографічна секція товариства та етнографічний музей.

Вагомий внесок у розвиток українознавства зробила і науково-дослідна кафедра історії української культури у Харкові. Серед її членів такі відомі українознавчі, як Д. Багалій, В. Барвінський, А. Ковалевський та ін. Як зазначалося, ще на початку радянської України земель продовжував панувати державницький напрям української історіографії, його відомим представником у м. Харкові був Д. Багалій (1857-1932) – доктор історичних наук, професор, ректор Харківського університету. Послужний список науковця досить великий: Багалій був одним із засновників і перших академіків УАН, головою Історико-філологічного відділу ВУАН (1918-1920, 1929-1930), автором понад 600 наукових праць з історії Слобідської, Лівобережної, Південної України XV–XVIII ст. української історіографії, джерелознавства, архівознавства. Його основні праці: «Колонізація Новоросійського края и его первые шаги по пути культуры»; «Магдебурське право в Левобережній Малоросії»; «Опыт истории Харьковского университета»; «Історія Слобідської України»; «Нариси української історіографії»; «Український мандрівний філософ Г.С. Сковорода»; «Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті» [18]. Одна з його найважливіших праць періоду 20-х рр. XX ст. це «Нарис української історіографії» у 2-х томах (1923-1925), в якій вчений поглибив концептуальні підходи М. Грушевського до історіографічних студій. У вступній частині дослідження автор окреслив теоретико-методологічні питання філософії та науковості історії, її еволюції як науки, принципу історизму, порівняльного методу, суб'єктивного та об'єктивного в історичному процесі. Вчений звернув увагу на використання міждисциплінарного підходу до опрацювання матеріалів про український народ та Україну, про українську державність.

У науковому дослідженні «Історія Слобідської України» Д. Багалій навіть у передмові наголосив на тому, що народ творить свою історію і державний устрій, його національні форми, що історію свого рідного краю потрібно вивчати з самого дитинства. Основна мета роботи – утвердження в історіографії концепції цілісності України. Д. Багалій зосередився на детальній аналізі джерельного матеріалу, доводячи «українськість» Слобожанщини, а політичний, культурний розвиток населення розглядав у контексті української історії. Вже у 1930 р. супроти вченого розгорнули гостру критику партійні історики та вожді, [19] що позначилося на його здоров'ї. Невдовзі, у 1932 р., Д. Багалій раптово помер. Варто зазначити, що навіть після смерті радянська пропаганда

стверджувала, що його наукова спадщина «глибоко чужа пролетаріатові». Науковий доробок вченого оцінювали як націоналістичний та контрреволюційний.

Незважаючи на опір проросійських сил у ході «українізації», українознавство все ж таки продовжувало розвиватися і в Одесі. Як наслідок, було засновано кафедру мовознавства та історії літератури з чотирма секціями: загальної літератури, української і російської літератури, порівняльного мовознавства, слов'янського мовознавства. Надзвичайно яскравим представником справжньої українізації в м. Одесі був М. Слабченко (1882-1952) – представник державницького напрямку української історіографії, активний учасник та засновник Одеської комісії краєзнавства, Одеського наукового товариства при ВУАН, Одеської філії Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства, з 1926 р. – завідувач Одеської секції Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури. У своїх наукових працях автор робив головний акцент на розвиток національної державності як головного чинника процвітання українського етносу, наприклад, в історії Гетьманщини розшукував витоки власне Української держави, а відтак і права. Вчений одним із перших подав наукову схему українського історичного процесу XIX ст. у «Матеріалах до економічно-соціальної історії України 19 століття». Ідея державності могла стати об'єднуючою для Київської школи М. Грушевського, Харківської школи Д. Багалія, Одеської школи М. Слабченка, Київської історико-правової школи М. Василенка, однак влада зробила все для того, щоб усі ці школи були ліквідовані.

М. Слабченко, як історик державницького напрямку, визначив місце Запоріжжя та Гетьманщини в загальному контексті історії української державності, поряд з цим відстоював власну точку зору щодо самостійного політичного існування Запоріжжя: «Запорожжя було військовою державою, що в своєму життєвому керуванні військовим правом, поза межами здійснювало його так само, як і всяка інша держава, обмежено, приневолено вважати на право тої держави, що не припускала «вовнутренняя своя» інших держав». Лише після повернення запорожців у 1734 р. було присягнуто на вірність Росії, хоч «підданство» і на цей раз було достатньо непростим. [20] Учений наголошував, що незалежність Запоріжжя виявлялася і в проведенні самостійної зовнішньої політики стосовно Криму, саме завдячуючи цьому твердженню історик мав змогу по-новому проаналізувати внутрішній розвиток Вольностей, їх соціальну структуру та адміністративно-юридичний устрій. [21] За словами О. Гомотюк: «З праць М. Василенка та М. Слабченка у радянській Україні почався відлік історико-правового та державницького компонентів українознавства, а історико-економічні студії вказували на самотність господарського життя українців, спонукаючи до висновків про відмінність економічних інтересів України і Росії. М. Слабченко продовжив кращі традиції козацької історіографії, перевершивши за об'єктивністю оцінки та глибиною аналізу розвідки А. Скальковського, Д. Яворницького та ін.» [7, с.327].

Сталінський режим зробив все для того, щоб М. Слабченка спіткала така ж сама доля, як і його колег. У 1930 р. його заарештували за участь у Спільці Визволення України та засудили до 6 років ув'язнення як «виразника українського буржуазного націоналізму». Академікові М. Слабченкові інкримінувалося те, що він об'єднав довкола себе групу «майбутніх молодих українських професорів», яких знов-таки звинувачували у «шовіністичній роботі». Деякий час вченого утримували у Ярославському політизоляторі, згодом заслали на Соловки. Потім ще один суд і новий термін ув'язнення, на цей раз вже на 10 років. Помер М. Слабченко у 1952 р.

Робота у галузі українознавства з кожним роком ускладнювалася більшовицькими постановами щодо партійно-класового підходу і марксистського трактування української історії та культури. Розпочинаючи з кінця 20-х р. ХХ ст. щораз більших розмірів набирав боротьба з «українським буржуазним націоналізмом», котра була проголошена головним завданням усіх науково-дослідних установ та кафедр. Державницький напрям українознавства не міг належним чином розвиватися, оскільки він не вписувався в офіційну радянську ідеологію. До того ж, уже в ході процесу над учасниками Спільки Визволення України, «чистки» серед української інтелігенції, переслідування, арешти і репресії набули масового характеру. Під знищення та «реорганізацію» потрапили усі, без виключення, створені М. Грушевським комісії та установи, у тому числі й науково-дослідницька кафедра. В 1933-1934 було звільнено, а згодом репресовано майже всіх учнів Київської історичної школи М. Грушевського. У ці страшні роки з 20 його учнів 9 були арештовані – двоє з них розстріляні, п'ятеро померло в концтаборах ГУЛАГу. Шість дослідників залишили територію Радянської України, доля ще трьох невідома. Після закінчення Другої світової війни у Києві працювало лише двоє вчених, які «покаялися».

Таким чином, з встановленням радянської влади в Україні розгорнувся суперечливий і широкомасштабний процес революційних перемін та ідеологізації всіх сфер суспільного життя, включаючи освіту, науку і культуру. Започаткований в добу Української революції, УНР та Української держави курс на національно-духовне відродження українського народу, на розгортання українознавчих досліджень і запровадження українознавства в усі ланки освітніх установ фактично був перерваний. Політика українізації виявилася маневром більшовиків з метою придушення українського руху опору, однак і вона дала позитивні результати, сприяючи піднесенню національної свідомості українців, розширенню сфери застосування української мови. Велике значення для розгортання українознавчих студій і збереження їх державницького спрямування мало повернення М. Грушевського в Україну, створення ним наукових установ у рамках ВУАН і видавництва, відродження Київської історичної школи. Однак реалізація задумів видатного вченого наштовхнулася на спротив більшовицького режиму, на його заходи, підпорядковані завданням комуністичної пропаганди та агітації. Згортання політики українізації супроводжувалось

згортанням українознавства аж до його повної заборони. Наукові дослідження щодо зміцнення української державності суперечили лінії комуністичної партії про розбудову союзної держави та її політики інтернаціоналізації суспільного життя, підсилення асиміляційних процесів. Перехід до повного згортання українознавчих студій державницького спрямування призвів до цілковитої заборони самого українознавства в УСРР. За таких умов цей напрям досліджень міг розвиватися лише за межами УСРР – на західно-українських землях та в діаспорі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Калакура Я. Історичні засади українознавства. Київ: НДІУ, 2007. 381 с.
2. Кононенко П. Українська земля і люди у світовому часопросторі. Українці у світовій цивілізації та культурі // *Українознавство*. 2008. № 4. С. 11-24.
3. Калакура Я. Українська історіографія. Київ: Генеза, 2004. 496 с.
4. Пиріг Р. Життя Михайла Грушевського: останнє десятиліття (1924-1934). Київ: Інститут Української археографії та джерелознавства імені Михайла Грушевського НАН України, 1993. 199 с.
5. Колесник І. Українська історіографія (XVIII – поч. XX ст.). Київ: Генеза, 2000. 254 с.
6. Кононенко П. Українознавство: підручник для вищих навчальних закладів. Київ: Міленіум, 2006. 872 с.
7. Гомотюк О. Злет і трагедія українознавства на зламі епох. Тернопіль: Економічна думка, 2007. 551 с.
8. Василенко М. Рецензія на працю М. Грушевського «Історія України-Руси» // *Україна*. 1925. Кн. 5. Т. 8. С. 158-159.
12. Гермайзе О. Україна та Дін у XVII ст. // *Записки Київського інституту народної освіти*. Київ, 1928. Кн. 2. С. 111-165.
9. Гермайзе О. В.Б. Антонович в українській історіографії // *Україна*. Київ, 1928. Кн. 5.
10. Панькова С. Сергій Шамрай – небіж і учень Михайла Грушевського // *Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності*. Київ, 2002. С. 365-375.
11. Науковий архів Інституту історії України НАН України. Оп. 3. Спр. 172. Арк. 6.
12. Центральний державний історичний архів у м. Львові. Ф. 388. Оп. 1. Спр. 42.
13. Окіншевич Л. Моя академічна праця в Україні. Львів, 1995. 87 с.
14. Окіншевич Л. Центральні установи України-Гетьманщини XVII–XVIII ст. // *Праці комісії для вивчення західно-руського та українського права*. Київ, 1929–1930. Вип. 6, 8.
15. Національна бібліотека України. Інститут рукописів. Ф. X. № 1686.
16. Науково-дослідна кафедра українознавства в м. Дніпропетровськ за рр. 1925–26. Хроніка // *Україна*. 1927. № 1-2. С. 223–225.
17. Багалій Д. Історія Слобідської України. Харків, 1918. 308 с.
18. Скубницький Т. Классовая борьба в украинской исторической литературе // *Историк-марксист*. 1930. № 17. С. 27–40.
19. Слабченко М. Соціально-правова організація Січі Запорозької (Організація народного господарства. Т. 5. В. 1) // *ВУАН. Праці комісії для вивчення історії західноруського та українського права*. Київ, 1927. Вип. III. С. 212–220.

20. Слабченко М. Паланкова організація запорозьких вольностей // ВУАН. Праці Комісії для вивчення західноруського та українського права. Київ, 1929. Вип. VI. С. 159–252.

Юлія Лебедева

Фальсификации содержания украиноведческих исследований государственного направления и их свертывание в условиях наступающего тоталитаризма в конце 20-х гг. XX в.

В статье последовательно рассмотрен упадок украиноведческих исследований, в том числе государственного направления. Доказано, что работа украинских ученых с приходом советской власти все больше усложнялась. Начиная концом 20-х гг. XX в. каждый раз все больших размеров набирала борьба с «украинским буржуазным национализмом», которая была провозглашена главной задачей всех научно-исследовательских учреждений и кафедр. Научные исследования не могли должным образом развиваться, поскольку они не вписывались в официальную советскую идеологию и противоречили линии коммунистической партии о развитии союзного государства и его политики интернационализации общественной жизни, усиление ассимиляционных процессов.

Свертывание политики украинизации сопровождалось свертыванием украиноведения до полного запрета. При таких условиях это направление исследований имело возможность развиваться только за пределами УССР – на западноукраинских землях и в диаспоре.

Ключевые слова: *украиноведение, советская идеология, политика украинизации, Михаил Грушевский, научные исследования.*

Yuliia Liebedieva

Falsification of meaning of the state direction Ukrainian studies' investigations and their rolling back in the context of upcoming totalitarianism in the late 20's. XX century.

In the article the decline of Ukrainian studies' investigations including ones of state direction is consistently covered. It is proved that the work of Ukrainian scientists during the Soviet era became much harder. Since the end of 20s of XX century the struggle against "Ukrainian bourgeois nationalism", proclaimed the primary task of all research institutions and departments, gathered momentum. State investigations couldn't develop properly because they fell outside the official Soviet ideology and was contradicting the Communists in the development of the Soviet Union and its policy of social life internationalization and increasing of assimilation process. This article analyzed the controversial and wide-ranging process of revolutionary changes and indoctrination of all spheres of social life, including education, science and culture. It is justified that the commitment to the national spiritual renaissance of Ukrainian people, development of Ukrainian studies' investigations and introduction of Ukrainian studies at all levels of the educational institutions, started in the period of Ukrainian War of Independence, Ukrainian's People Republic (UPR) and Ukrainian State, was in fact interrupted. Ukrainization policy found out to be Bolshevik maneuver aimed to suppress Ukrainian resistance movement but it also gave positive results by promoting the rise of Ukrainian national consciousness, extension of the Ukrainian language usage. Ukrainization exit policy was accompanied by the drawdown of Ukrainian studies up to total prohibition. Under these conditions this direction of investigations could

only develop outside the Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR) – in Western Ukraine and in the diaspora.

Key words: *Ukrainian studies, Soviet ideology, Ukrainization policy, Mykhailo Hrushevskyy, scientific investigations.*

Отримано: 20.06.2017

УДК 930.2:94(438+470)«18/19»

Д. І. Ожиганов

ДОКУМЕНТИ ЦДНТА УКРАЇНИ, ЯК ДЖЕРЕЛО З ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ПОНІНКІВСЬКОЇ КПФ

На основі наукової літератури і документів Центрального державного науково-технічного архіву України (ЦДНТА України) висвітлено діяльність Понінківської картонно-паперової фабрики (КПФ) у царині розробки нових та вдосконалення існуючих технологічних процесів виготовлення паперової продукції спільно з Українським науково-дослідним інститутом паперу (УкрНДІП) протягом 1950-1980-х років.

Ключові слова: *Понінківська КПФ, ЦДНТА України, УкрНДІП, папір, паперова промисловість, зошитове виробництво, обгортковий папір.*

Понінківська картонно-паперова фабрика – одне з найстаріших в Україні паперобних підприємств. Фабрика заснована у 1787 році в с. Понінка на річці Хомора як паперова мануфактура, в 40-х роках XIX століття перейшла на машинне виробництво паперу. 1870 року поблизу села на кошти купців Грюнфельда і Хрякова споруджено паперову фабрику [11], що стала не лише потужним виробничим підприємством, а й важливим системоутворювальним чинником населеного пункту. Основною робочою силою тут були розорені мешканці сільської Понінки та навколишніх сіл, які кидали свої господарства й оселялися поблизу фабричних корпусів. Внаслідок цього поступово зростало селище [10, с.449].

За 330 років свого функціонування підприємство пройшло довгий шлях від маленької папірні до сучасного підприємства з величезними обсягами виробництва. Понінківська КПФ, що розташована у смт. Понінка Полонського району Хмельницької області, є одним з найстаріших (перше задування датується 1787 роком) й найбільших підприємств картонно-паперової промисловості України.

Нині – це розгалужена структура з незалежним виробництвом, що починається з поставки і переробки макулатурної сировини і закінчується виготовленням паперу, картону і гофропродукції. Фабричні споруди разом з територією очисних, що знаходяться окремо, розташовані на площі біля 50 гектарів. Розвинута інженерна інфраструктура складається з 6 самостійних 10 допоміжних цехів, має в своєму складі енергетичну станцію і повністю забезпечує якісний технологічний процес. Понінківська картонно-паперова фабрика має дуже вдале географічне розта-